

მის სადიდებლად ჩვენც შევხვდეთ უშიშრად ათასს მახვილსა,
და მოვქედეთ, თუკი სიკვდილით ვადიდებთ მისსა სახელსა!¹
გრიგოლ ორბელიანის თვალში დიდად ფასეული იყო ჩვენა
ქვეყნის ზუნება:

„სად მთანი ყინვის გვირგვინით არიან ცაღმდე ასულნი
და მდინარენი ზახილით ზვირთის ზვირთებზე მსროლენნი;
უფსკრულნი — ჩაბნელებულნი, კლდენი —

თვალ-გაღუწვდენენნი“;

„სად ველნი, ფერით ზურბუხტნი, ნაზადა აღმწვანდებიან,
მათზე კასკასით წყარონი, გახარებულნი მორბიან;
მათ სიკამკამეს ყვავილნი თავ-დახრით განცვიფრდებიან;
გულს მათი ხილვა უხარს, თვალთ კვალად ენატრებიან“².

ქართული ენის და საერთოდ ენის მნიშვნელობა პოეტის მიერ

ასეა წარმოჩენილი:

„ენა მდიდარი,
ენა მაღალი,
მის ძალი მაღლი“;

„ერის ცხოვრება,
მისი დიდება,

მის ისტორია დაცულ არს ენით;

რა ენა წახდეს,

ერიც დაეცეს...

წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმინდას!³

(ლექსი ქრონოლოგიურად უფრო მოგვიანებით არის დაწერილი).
ჩვენი ისტორიის, ენის, ბუნებისა და ზნე-ჩვეულებების ერ-
თობლიობა იყო საფუძველი, რომელიც პოეტს დიდს პათოსით
ათქმევინებს:

„სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა?
ერი-გულადი, პურადი, მებრძოლი შავის ბედისა?!
შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,
იგივ მხნე, იგივ მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა!“⁴.

¹ ქართული მწერლობა, ტომი მეცხრე, გვ. 364—65.

² იქვე, გვ. 365.

³ იქვე, გვ. 361.

⁴ იქვე, გვ. 365.

ახლა ნიკოლოზ ბარათაშვილზე შევხვდებით „ხედი ქართლი-
სა“-ში იგი სოლომონ ლეონიძეს ასე ათქმევინებს:

„სახელმწიფოსა სჯულის ერთობა

არარას არგებს, ოდეს თვისება,

ერთა მის შორის სხვადასხვაობდეს“¹.

ამ სტრიქონებში, როგორც ვხედავთ, ერთმანეთისაგან გამოი-
წეულია რელიგიისა და ეროვნული ხასიათის მნიშვნელობა. პოეტის
აზრით, რელიგიის (მართლმადიდებელი ქრისტიანობის) ერთობა
ქართველებსა და რუსებს შორის გადამწყვეტი როლია, მთავარია
ამ ორი ერის განსხვავებულობა ეროვნული ხასიათის მიხედვით.
პოეტის აზრით, ეს უდავო ფაქტია, მაგრამ კონკრეტულად ამის
თაობაზე არაფერი არ აქვს ნათქვამი. მხოლოდ ერთგან არის წარ-
მოჩენილი ქართველთა ხასიათის ერთი ნიშან-თვისება, კერძოდ ამ
უკანასკნელთ „არად მიაჩნით უბედურება, თუ აქვთ თვისთა კერთ
ქვეშ თავისუფლება“; „თავის მამულში მას გაჭირვება სხვადასხვა
რიგად ენუგეშება“.

მაგრამ, გრიგოლ ორბელიანისაგან განსხვავებით, ნიკოლოზ
ბარათაშვილი ხაზს უსვამს ქართველთა ხასიათის ცვლილებას 1801
წლის შემდეგ, სოლომონ ლეონიძის მეუღლის სოფიოს ხასიათის
საპირისპიროდ ქართველი ქალების ხასიათი ძალიან შეიცვალა:

„ქარმან ჩრდილოსმან ყველაზედ პირველ

გარდაუცვალა მათ გული ცხოველ!“

ისინი, პოეტის აზრით, ასე ფქრობენ:

„ჯანი გავარდეს აწ შვილსაც, მამულს,²

ოლონდ ვამოთ ჩვენს საკუთარ გულს;

რის ქართველობა, რა ქართველობა!

მითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა?“³

მაიკო ორბელიანისადმი მიწერილ წერილში პოეტი ნაღვლი-
ანად შენიშნავდა: „განა ქართველებში არის მეგობრული და ნათე-
საკებრი გრძნობა?“

ამჯერად მხოლოდ ამ ორი მაგალითით (გრიგოლ ორბელიანისა

¹ ქართული მწერლობა, ტომი მეცხრე, გვ. 602.

² შევნიშნავთ, რომ „მამულის“ ფართო მნიშვნელობით, გრიგოლ ორბე-
ლიანისდარად, ხმარება არაერთგზის გვხვდება ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქ-
მედებსა და ეპისტოლარულ მემკვიდრეობაში.

³ იქვე, გვ. 607—608.

და ნიკოლოზ ბარათაშვილის) დავეკმაყოფილდებით და მათი მეშვეობით ხაზს გავუსვამთ ეროვნული თვითშეგნების აშკარა სახით არსებობას თერგდალეულამდელ წინა ორ თაობაში. ვარდა ამისა, უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ გასული საუკუნის პირველ ნახევარში მომხდარ აჯანყებებში ეროვნული იდეა უდავოდ მუდგენდებოდა. როგორც ჩანს, ეს გარემოება ილიას სათანადოდ არ ჰქონდა გათვალისწინებული. ამიტომ ჩვენ ვიზიარებთ ნიკო ბერძენიშვილის შენიშვნას ილიას ერთი ცნობილი აზრის თაობაზე: „შეგვიძლია არც იმაში დავითანხმობთ მას (იგულისხმება ილია — გ. ყ.), რომ „მამული“ როგორც „სამშობლოს“ აღმნიშვნელი სიტყვა 30—40-იან წლებში სავსებით დავიწყებული იყო (ამის საწინააღმდეგო მაგალითი არაერთი მოიპოვება და არც შეიძლება, რომ ილიას ეს არ სცოდნოდა). მაგრამ ეს ამ შემთხვევაში წვრილმანია და ჩვენი დიდი მოაზროვნე იმ მთავარსა და არსებითში უთუოდ მართალია, რომ მთელი თავისი სიღრმით, მთელი თავის მრავალსახეობით და ყოვლისშემძველობით „მამული“ მხოლოდ სამოციან წლებში „გამობრწყინდა“¹.

ბ. ილიას ნააზრავი ერის უნახავა

ილიას ერის თაობაზე, კერძოდ, მის ნიშან-თვისებებსა და წარმოსობაზე, სპეციალური ნაშრომი, თუნდაც სტატიის სახით, არ დაუწერია. მაგრამ მის ცალკეულ ნაწარმოებებში, განსაკუთრებით კი პუბლიცისტიკაში, გვხვდება რიგი აზრებისა, რომლებიც საკმაოდ ნათელჰყოფენ აღნიშნულ საკითხს. ეს უკანასკნელი კი ილიას თანახმად, უძნელეს პრობლემათაგანია, ვინაიდან „ერის გული ზღვაზე უფრო ღრმაა და დიდი საქმეა, ვისაც ღონე შესწევნია და თავის საკუთარი გული და თვალი იქამდინ ჩაუწვდენია“²; „გული ერისა

¹ იხ. ნ. ბერძენიშვილის რეცენზია ა. კიკვიძის ნაშრომზე „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1955, გვ. 485.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პ. ინგოროყვას რედაქტორობით, ტ. III, გვ. 161.

ზესკნელი და ქვესკნელია და ამიტომაც თვალისა, ყურის და ხელის იქამდინ მიწვდენა — ხვედრია მარტო რჩეულის კაცისა“¹.

ერის ნიშან-თვისებათა შორის ილია უპირველესად გამოჰყოფდა ენას „პირველი ასეთი ნიშანი ერის ვინაობისა—ენაა“²; „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა“³—წერდა იგი. „ორ-ხმიან საახალწლო ოპერეტში“ (დაწერილია 1894 წელს) ილია იაკობ გოგებაშვილს ქართული ენის მნიშვნელობის თაობაზე ათქმევინებს:

„იგია ფუძე ქართველისა,
მაგარი ვითა ჭიქია“...⁴

ამ სტრიქონებში, რასაკვირველია, მხოლოდ „ბურჯი ეროვნებისას“ ავტორის კრედო როდია გამოხატული, არამედ თვითონ ილიასიც. მისთვის ენა მხოლოდ ერის შემადგენელ წევრთა შორის აზრობრივი კომუნიკაციის ფუნქციის შემსრულებელი როდია, არამედ „... ცხოვრება ერისა გადაშლილია, გამომხევებულია მის ენაში, რომელიც უტყუარი სარკეა ყოვლის მისის თავგადასავლისა და ყოფაცხოვრების ცვალებადობისა“⁵; „ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება (მეტყველება — გ. ყ.) მთელი ხელთუქმნელი ისტორიაა ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ“⁶. საერთოდ, ილიასეული შეფასებით „ენა საღვთო რამ არის, საზოგადო საკუთრებაა, მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“⁷.

სავსებით კანონზომიერად ეჩვენებოდა ჩვენს დიდ ეროვნულ მოღვაწესა და მოაზროვნეს ის გარემოება, რომ გასული საუკუნის სამოციან წლებში პირველი დიდი ძვრა ქართველი ერის ცხოვრებაში სწორედ ჩვენი ენის განვითარებაში მოხდა: „სწორედ პირველმან ამან აიღვა ფეხი ჩვენში, შემდგომ კარგა ზნის დუმილისა“⁸. ცხადია, ილიას მხედველობაში ჰქონდა ახალი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბება, რითაც ქართველთა ენობრივი ერთობის

¹ თხზ., ტ. III, გვ. 163.

² იქვე, გვ. 161.

³ თხზ., ტ. V, გვ. 46.

⁴ ტ. I, გვ. 124.

⁵ თხზ., ტ. IV, გვ. 300.

⁶ იქვე, გვ. 29, იხ. აგრეთვე გვ. 30.

⁷ თხზ., ტ. III, გვ. 27.

⁸ იქვე, გვ. 206.

გაშლა-განვითარების პროცესს მეტი ვასაქანი მიეცა. ფართოდაა ცნობილი ამ საქმეში, ახალი ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება-გავრცელებაში, თვითონ ილიას უდიდესი ღვაწლი.

ენის ფაქტორთა ერთად ილია უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ისტორიის ერთობას — საერთო წარმოშობასა და ისტორიულ თანაცხოვრებას, თავგადასავალს. იგი აღნიშნავდა: „ყოველი ერი თავისის ისტორიით სულდგმულობს. იგია საგანძე, საცა ერი პოულობს თავისის სულის ღონეს, თავისის სულის ბეგრას, თვის ზნეობითს და გონებითს აღმატებულებას, თვის ვინაობას, თვის თვისებას. ჩვენის ფიქრით, არც ერთობა ენისა, არც ერთობა სარწმუნოებისა და გვარტომობისა ისე არ შეამსჭვალეებს ხოლმე ადამიანს ერთმანეთთან, როგორც ერთობა ისტორიისა“¹, რომ „ერის პირქვე დამხობა, გათახსირება, გაწყალება იქილამ დაიწყება, როცა იგი თავის ისტორიას ივიწყებს“². ილიას მიხედვით, ისტორია მთელი ერის ისტორიული შემოქმედების პროდუქტია, მისი ხსოვნაც მთელს ერს უნდა ჰქონდეს: „ვინც უნდა იყოს, გლეხი, თავადი, ერი თუ ბერი, ისტორია ყველას ღვაწლია, საერთოდ მთელის ერის ნამოქმედარია, და იგი მამა-პაპა, რომელსაც თავისი სახელი ისტორიაში ასე თუ ისე მოუქცევია, ყველას მამა-პაპაა საერთოდ და განუყოფლად“³.

სწორედ ისტორიის ერთობის შეგნების წყალობითაცაა, რომ უცხო დამპყრობთაგან დაცალკეებულ, დაქსაქსული ერი, მიუხედავად სახელმწიფოებრივი ერთობის უქონლობისა, მაინც ერთ მთლიანობად აღიქვამს და გრძნობს თავს და ისწრაფვის, იბრძვის დაკარგული მთლიანობის აღსადგენად. ილია წერდა: „ერი, ერის ღვაწლის დამდები, ერის ისტორიულ უღელში ბმული, ერთად მებრძოლი, ერთსა და იმავე ჭირსა და ლხინში გამოტარებული — ერთსულობით, ერთგულობით, ძლიერია თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, — მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იღუმალი შემსჭვალეება, იღუმალი მიმზიდველობა იმოდენად სუფევს რომ სამყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს,

¹ ილია ქავკავაძე, თხზ., ტ. IV, გვ. 300.

² იქვე, გვ. 200.

³ იქვე, გვ. 196.

იქეკოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თავისი ძლიერი ფრთა გაშალოს“¹. კერძოდ, ილიას მხედველობაში ჰქონდა ქართველობის მაგალითი, როცა ოსმალთა მძლავრობამ მას ჩამოაცილა საგრძნობი ნაწილი. როგორც ცნობილია, ოსმალეთის ქართველობის დიდმა ნაწილმა დაჰკარგა ენა, შეიცვალა სარწმუნოება, რიგი ზნე-ჩვეულებებისა, მაგრამ, როგორც გარკვეული ეთნოსი, ქართველობა არ გამქრალა. ამაში, ილიას შეხედულებით, გადამწყვეტი როლი შეასრულა საერთო წარმოშობისა და ისტორიული თავგადასავლის შეგნებამ ანუ ისტორიის ერთობამ. ამ ერთობის შეგნებაში — განსაკუთრებით აჭარაში — გაუძლო თითქმის სამსაუკუნოვან ძლიერ დაწოლას აგრესორთაგან და რუსეთ-თურქეთის 1877—78 წლების ომის შედეგად, ეს ნაწილი, როგორც ქართველობა, კვლავ დაუბრუნდა დანარჩენ, ძირითად ქართველობას.

მაგრამ ილიას ზემოაღნიშნულ აზრებში აშკარა წინააღმდეგობაა. როგორც დაენახნეთ, ერის ნიშან-თვისებათა შორის იგი უპირველესად გამოჰყოფდა ენის მნიშვნელობას, შემდეგ კი ასეთად ჩათვალა ისტორიის ერთობა. მაგრამ ეს საკითხი — ე. ი. რომელია უფრო მთავარი ერისათვის: ენის ერთობა თუ თვითშეგნება, ისტორიის ერთობის ჩათვლით, ვერ გადაუწყვეტია თანამედროვე აზროვნებასაც; ზოგიერთთა მიხედვით, ყველაზე მთავარი, რაც ადულაბებს, განმსჭვალავს ერის შემადგენელ წევრებს, არის ენა, ზოგიერთების მიხედვით კი — ეროვნული თვითშეგნება, რომელიც მოიცავს ისტორიის ერთობის გაცნობიერებასაც (ჩვენ ამ უკანასკნელ თვალსაზრისს ვიზიარებთ). თუ ამ ორ ფაქტორს შორის რომელს უნდა მიეცეს უპირატესობა, ცხადია, ძნელია გავიაზროთ იმ ერების მაგალითებზე, რომლებიც ეროვნულად დამოუკიდებელნი დარჩნენ და, ცხადია, შეინარჩუნეს თავისი ენაც. მაგრამ გვხვდება სიტუაციები, როცა ისტორიის ბედუქუდმართობის წყალობით ზოგმა ერმა დაჰკარგა თავისი ენა. კერძოდ, ასე დაემართათ ებრაე-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 196. ილია ამ სტრიქონებს წერდა 1877 წელს. ლუთის წლის შემდეგ ცნობილმა ფრანგმა ისტორიკოსმა და მოაზროვნემ ერნესტ რენანმა სორბონის უნივერსიტეტში წაიკითხა ლექცია „რა არის ერი?“, სადაც ერის ცხოვრებაში ისტორიის ერთობის მნიშვნელობა სათანადოდ იყო წარმოჩენილი. ეს ლექცია ჯერ გაზეთ „ავანუსის“ შემდეგ კი „ივერიის“ მიერ იმავე წელს იქნა იჯამობეჭდილი. ილიასა და რენანის აზრების თანხვედრა მოცემულ საკითხში კარგა ხანია შეინჩნეულია ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში.

ლობასა და ირლანდიელებს. ამ ერების უმრავლესობამ დაჰკარგა საკუთარი ენა, მაგრამ როგორც ცალკე ენონსები არ გამქრალან. ამაში კი გადამწყვეტი როლი შეასრულა ეროვნული თვითშეგნების ფაქტორმა. მაგრამ დაუბრუნდეთ ჩვენს თემას. მთავარი ის კი არაა, რომ ილიამ ვერ გადაჭრა პრობლემა, თუ რომელ ფაქტორთაგანს უნდა მიეცეს პრიორიტეტი ერის ცხოვრებაში — ენას თუ ეროვნულ თვითშეგნებას, კერძოდ ისტორიის ერთობას, — არამედ თვით საკითხის დაყენება, რომელიც, როგორც უკვე მივუთითებდით, უაღრესად აქტუალურია დღესაც კი.

ილია არაერთგზის ლაპარაკობდა ეროვნული ხასიათის არსებობაზე, როგორც ფაქტზე და მის მნიშვნელობაზე. ამ ფაქტორის გაგება-გააზრებისას იგი შორს იდგა რასისტული იდეოლოგიისთვის დამახასიათებელი ირაციონალიზმის, მისტიკისა და ნიჰილიზმისაგან (ე. წ. მკირე ერების მიმართ). იგი აღნიშნავდა: „...ყოველის თესლის ერს თავისი განსხვავებული ხასიათი აქვს და ზნე-ჩვეულება იმატომ რომ ხასიათის და ზნე-ჩვეულების ასე თუ ისე აგებაზედ მოქმედებს მთელი კრებული იმ გარემოებათა, რომელთა წრეშიაც სული და ხორცი დიდი ხანი უტრიალებია ერს და დღესაც უტრიალებს. შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ თუნდ ადგილმდებარეობა ვიქონიოთ სახეში, მიწა-წყალი, ერთობ კაცთ-გარეთი ბუნება. — ესეც კი ძლიერ მოქმედებს ადამიანის ხასიათისა და ზნე-ჩვეულების სხვადასხვაობის შესაქმნელად. ჯერ ერთისა და იმავე თესლის კაცი მთიელი და ბარელი აიღეთ და ამათშიაც, ხასიათის მიხედვით თუ ზნეს, თვალსაჩინო განსხვავებას იპოვით, და რაღა ითქმის იმ კაცებზედ, რომელნიც სულ სხვადასხვა თესლისანი არიან და სხვადასხვა საოჯახო და საზოგადოებრივს წყობილებაზედ, და ერთობ იმ რთულ და მრავალგვართა ხილულთა და არა-ხილულთა ძალთა ყოვლად ძლიერ ზედმოქმედებაზედ, რომელნიც შიგნიდანვე ჰქმნიან ხასიათსა და ზნე-ჩვეულებასა ერთისა თუ მეორე ერისას.“¹

საკუთრივ ქართველობის მიმართ იგი შენიშნავდა: „ჩვენს, ქართველებს, ხასიათი მართლა რომ ახირებული და მიუწვდომელი რამ არის. კარგი, მეტად ნიჭიერი, მეტად შორს გამჭვრეტი და გამოცდილებით სახელგანთქმული კალამია საჭირო, რომ გაიკვილოს გზა ამ ხასიათის საცნობად და გამოსახატავად და ერთი რამ

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. III, გვ. 124—125.

დასკვნა გამოიყვანოს იმ ერთი მეორის საწინააღმდეგო თვისებათაგან, რომელთაგანაც შემდგარია ეს ხასიათი, თითქო ათას ფეროვანი ჩუქურთმა არისო“¹. ილია ერთი მხრივ აღნიშნავდა ქართველობის ხელგაშლილობას, გულწრფელობას, გატაცებულობას („გატაცების ხალხი ვართ“), მეორე მხრივ ინერტულობას, გულგრილობას, განსაკუთრებით საზოგადო საქმისადმი². „კაცია-ადამიანში“ იგი წერდა: „კარგი რამ არის ქართველი კაცი: ბედსაც და უბედობასაც თანასწორად ემორჩილება ზოლმე. არც ერთისთვის გაიხეთქს თავს და არც მეორისთვის დაიწყებს ბრძოლასა“³. სხვაგან ვკითხულობთ: „თქვენგან არ გვიკვირს: სად ქართველი კაცი და სად ერთიანი გარჯა! სად ქართველი კაცი და სად საყოველთაო საქმისათვის ერთად კრებულად თავის მოყრა და ერთად უღლის წევა!“⁴ აქვე აღნიშნულია: „...ასე იცის წყეულმა დაქსაქსულობამ, ასე იცის ერთმანეთის მიუკარებლობამ და გაუტანლობამ, ასე იცის იმ საყოველთაო გრძნობის არ ქონვამ, რომელიც საკრებულო (ე. ი. სოციალური—გ. ყ.) არსებას უნდა ჰქონდეს, აზარმაცსავით, რომ ამ წუთისოფლის საბალნე ადვილად ასწიოსა და ჰზიდოს“⁵. ქართველთა ხასიათის უარყოფითი მხარეები დაწვრილებით არის ჩამოთვლილი ილიას პოეტურ შედეგრში „ბედნიერი ერი“.

მაგრამ ილია კარგად ამჩნევდა, რომ ქართველთა ხასიათის ეს უარყოფითი მხარე ჩვენი თანდაყოლილი და მოუშორებელი თვისება როდი იყო. იყო დრო, როცა საერთო საქმისათვის ქართველობას გული შესტკიოდა და იღვწოდა (ამის შესახებ ილია არაერთგზის წერდა „აჩრდილში“). მაგრამ ისტორიულმა ვითარებამ, ჯერ ერთიანი საქართველოს დაშლამ, შემდეგ მეფის რუსეთის კოლონიად ყოფნამ, ქართველთა ხასიათი ამ მიმართულებით აშკარად შესცვალა, ცხადია, უაყოფითი მიმართულებით. მოვიგონოთ ილიასეული „რა ვაცეთეთ, რას ვშვრებოდით?“

კიდევ მეტი. თუმცა ილია აშკარად გახაზავდა ქართველთა ეროვნული ხასიათის თავისებურებას, განსხვავებულობას სხვა ერებისაგან, მაგრამ განსხვავებულობას ხედავდა თვითონ ქართველობის შე-

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 351.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. II, გვ. 192.

⁴ თხზ., ტ. VII, გვ. 181.

⁵ იქვე.

მადგენელ ნაწილებს შორისაც. სახელდობრ რაქველებზე შენიშნავდა: „რაქველი თავშენახული, შრომისმოყვარე, ფრთხილი, დამზოგველი, გონიერად ხელმოჭერილი და ხელღონიერი კაცია და ამ თვისებით ბევრს ჩვენში აღმატება“¹. ილიასვე მახვილმა გონებამ კარგად შეამჩნია ჩვენს ტრადიციულ ფსიქოლოგიაში მომხდარი ძვრები, რასაც უფრო თვალსაჩინოდ დასავლელ ქართველობაში ჰქონდა აღვილი. ამიტომაც 1903 წელს სოხუმის ქართველ საზოგადოებას იგი ასე მიმართავდა: „დასავლეთ საქართველოს ქართველობამ აღმოსავლეთ საქართველოს მოძმეებს მაგალითი უნდა უჩვენოს სიფხიზლისა, ცხოვრებაში ბრძოლის უნარის გამოჩენისა, უნდა ასწავლოთ, რომ იმათაც ამავე გზით იარონ, იმათაც თქვენ მოგბადონ“².

ილია აღნიშნავდა შოტლანდიელთა ხასიათის ისეთ თვისებებს, როგორცაა თავმომწონეობა, გამბედაობა, თავისუფლების, სიყვარული, სიმედარე, „გულდაგულება“, ოპტიმიზმი³. სპარსელი კი, მის მიხედვით, სულ სხვანაირი ხასიათისაა: გულჩათუთქული, ილაჯგაწყვეტილი, ფრთხილი, გათელილი სასოწარკვეთილი⁴. ილია სვამს კითხვას შოტლანდიელთა და სპარსელთა ხასიათების ასეთი მკვეთრი განსხვავებულობის მიზეზის შესახებ. ამის არსებობას იგი ვერ ხედავდა შესაბამის ბუნებაში, გეოგრაფიულ გარემოში — ბუნება სპარსეთისა, ილიას შეხედულებით, უკეთესია, შოტლანდიისაზე. მთავარი მიზეზი, ილიას შეხედულებით, ის არის, რომ „ბედნიერმა“ შოტლანდიელმა იცის „ჩემი აქ თავდება და სხვისა იქ იწყებაო“, „უბედურს სპარსელს კი არც თავისი გაეგება და არც სხვისა“⁵. ამდენად ამ განსხვავებულობათა მთავარ მიზეზს, ილიას ფიქრით, წარმოადგენს საკუთრების, საკუთრების ურთიერთობების მომწესრიგებელი სამართლის არსებობა-არარსებობა.

სტატიაში „საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები“ (დაწერილია 1897 წელს) ილია გადმოსცემდა ოსებისა და თათრების (აზერბაიჯანელების) ხასიათს:

ილია ხაზს უსვამდა ინგლისელის მხნეობაში სახელგანთქმუ-

¹ თხ., ტ. VIII, გვ. 304.

² თელო საბოკია, ჩემი საუფროსი „უაზიანები“, თბ., 1934, გვ. 26.

³ თხ., ტ. VI, გვ. 7-8.

⁴ იქვე, გვ. 9.

⁵ იქვე.

ლობას.¹ პირველ რიგში ინგლისელთა სიმპათიური ეროვნული ხასიათის გამო იყო, რომ ილია ინგლისს „დიდის“ ეპითეტით მოიხსენიებდა.² ფრანგთა ეროვნულ ხასიათში იგი გამოპყოფდა თავგამოდებას ჩაგრულ ერთათვის, ე. ი. ინტერნაციონალისტურ შეგნებასა და გრძობას³.

მეცნიერული გაგება-ახსნის თვალსაზრისით ყველაზე საინტერესო და ღრმა მაინც ილიას აზრებია ირლანდიელთა ხასიათის თაობაზე. იმ დროისათვის ფართოდ გაგრცელებული შეხედულებით, ირლანდიელები თითქოს თანდაყოლილი ლოთები, მცონარენი, წინდაუხედავნი, მფლანგველები, ბედოვლათები და უმეცარნი იყვნენ. ინგლისელი ბურჟუაზიული იდეოლოგოსები ყოველნაირად გახაზავდნენ ხოლმე ირლანდიური ხასიათის სახელდობრ ასეთ მხარეებს. ჩამოთვლილი უარყოფითი თვისებები თითქოსდა მართლაც აშკარად წარმოაჩენდა თავს. ილია დასძენდა: „იქნება ესეც იყოს, მაგრამ ამას კი ივიწყებენ, რომ ბუდე ამისთანა თვისებისა სიღარიბეა და სიღარიბე, მიწათმოქმედების ერის უმამულობაა“⁴. ილია უფრო აკონკრეტებს მიზეზს: „გახიზნულმა (ემიგრანტმა—გ. ყ.) ირლანდიელმა ცხადად დაუმტკიცა ქვეყანას, რომ თავისი უბედურების მიზეზი თვითონ ერის ბუნება და თვისება კი არ არის, როგორც ამტკიცებენ დღესაც ზოგიერთი მომხრენი მემამულეებისა, არამედ იგი არისტოკრატიული წესი მიწათმფლობელობისა, რომელიც ინგლისმა შეიტანა ირლანდიაში და რომელმაც გლეხობას ხელიდამ გამოაცალა მამული და ცარიელზედ დასვა“⁵. ე. ი. სხვა პირობებში, როდესაც ირლანდიელები გადასახლებულნი არიან ამერიკაში (შტატებში). სადაც მათ საკუთრებაში აქვთ მიწა, ისინი, ილიას მიხედვით, სულ სხვაგვარ თვისებებს ავლენენ, რის გამოც იცვლება ემიგრანტ ირლანდიელთა ქონებრივი მდგომარეობა. აქედან გამომდინარე, ილია დაასკვნია: „ის მაგალითები უტყუარია საბუთია იმისი, თუ რა ძალი ჰქონებია ხალხს, ოდეს მამული ხელთ უპყრია, და რა უღონო.

¹ თხ., ტ. VII, გვ. 26-27.

² თხ., ტ. IX, გვ. 197.

³ იხ. გ. ყიფშიძის ბიოგრაფიული ნარკვევი ილიაზე. ილია ქვეყანების თხულებანი, ტ. I, მის. გედევანიშვილისეული გამოცემა, 1914, გვ. XXI.

⁴ თხ., ტ. IX, გვ. 35.

⁵ თხ., ტ. VII, გვ. 34.

უძლიერი, მშვიერ-მწყურვალე ყოფილა, როცა ეს სიკეთე ხელიდან გამოსცლია“¹.

ირლანდიელთა ხასიათის ილიასმიერ გაგება-ახსნაში აშკარად წარმოჩინდება დიდი ჰუმანიზმი, რასაც ილია ავლენს დაჩაგრული ერის მიმართ და აზროვნების სიღრმე. ამ ორივე თვისებრიდან კი შორს იდგნენ ილიას თანადროული და თანამედროვე რასისტი იდეოლოგოსები. ერებსა და საერთოდ ეთნოსებს შორის განსხვავებულობანი, მათ შორის ცივილიზაციისა და კულტურის გზაზე, აშკარა ფაქტია; როგორც ილია იტყვოდა „ზნე-ჩვეულების განწმენდითა და განათლებით ყველა ერი როდია ერთნაირი“². კერძოდ ამ სავალ გზაზე ჩამორჩა ქართველობაც. მაგრამ ეს აიხსნება არა რაღაც მისტიკური რასობრივი გონით ანდა სულით, არამედ ისტორიული, ობიექტური პირობებით. შეცვლილ სათანადო პირობებში ამ ჩამორჩენილობის დაძლევა სავსებით შესაძლებელია. ილიას აზრით „როგორც ცალკე ადამიანი, ისე მთელი საზოგადოება სწრაფად გაივლის ხოლმე იმ სივრცეს ცხოვრების და მეცნიერების გზისას, რომელიც უკვე გამოუვლია სხვა საზოგადოებასა და სხვა ერსა, თუნდ რომ უკანასკნელთ ამ სვლაში მოენდომებინოს მთელი საუკუნოებიცა“³.

ილიას თანახმად, ეროვნული ხასიათი და საერთოდ ფსიქოლოგია აისახება ერის სულიერი შემოქმედების სხვადასხვა სფეროში. მაგალითად, ამ უკანასკნელის ზეგავლენის შესახებ ხელოვნებაზე. კერძოდ მხატვრულ ლიტერატურაზე, იგი ამბობდა: „თქმა არ უნდა, რომ ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწვერალი (იგულისხმება რუსთაველი — გ. ყ.) თავისის სამკაულით აკაზმინებს. თავის საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველს ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედობისას“⁴. ილიას სხვა ნაწარმოებში ვკითხულობთ: „პოეტის სიტყვა იგი ხელთუქმნელი საგანძურია, საცა ერი ჰპოებს ხოლმე თვისს უკეთესს ნაზრს, და ნავრძობს, თვისს უკეთესს სულთა სწრაფვას, თვისს იმედს და სასივს, თვისს თავმოსაწონებელს გულთა-ძვრას, თვისს ჭირსა და ღზინსა, თვისს გნის და მე-

¹ თხზ., ტ. VII, გვ. 35.

² იქვე, გვ. 259.

³ იქვე, გვ. 373.

⁴ თხზ., ტ. III, გვ. 168.

ტყველების სიკვლეუცა-მშვენიერებას და ერთობ თვისს სულიერს საუნჯეს, იმ საუნჯესა, რომელითაც ერი ერობს, ადამიანი ადამიანობს“¹. უფრო კონკრეტულად, ი. დავითაშვილის პოეზიის თაობაზე ილია დასძენდა: „ეს მარგალიტები იმ ზღვიდამ არის ამოღებული, რომელსაც ერის გულს ეძახიან. აქ არაფერია ნათხოვარი; არაფერია განგებ ჩაძახილი და მერე ამოძახილი. აქ თავის დიდებას, თავის დიდ-ბუნებოვანებას, სულგრძელობას თითონ ერი მეტყველებს, თითონ ერი ჰლაღებებს ერთის თავის ჭეშმარიტის შვილის ბავითა“².

ეროვნული ხასიათი, ფსიქოლოგია ასახვას ჰპოულობს მუსიკალურ შემოქმედებაში: „როგორც ცალკე კაცის გული, ისე გული ერისა ბევრში სხვა ცალკე ერის გულს არა ჰგავს... ამის გამო გულის-თქმაც, გულის გამომეტყველებაც სულ სხვა არის ხოლმე და ყოველს ერს თავისი კილო, თავისი ჰანგი აქვს ამ სხვადასხვაობისათვის... ეს კენესა, ეს ძახილი ქართველისა სულ სხვაა, სხვა ერისა სულ სხვა, როგორც სხვადასხვა ენამეტყველობა. ქართველი, როცა ჰკენესის, სხვა-რიგად, სხვა ხმით, სხვა კილოთი ჰკენესის, ვიდრე ფრანგი, ანუ გერმანელი; ქართველი, როცა ჰხარობს სხვა-რიგადა ჰხარობს და სიხარულის გამოთქმაც სულ სხვა-რიგა“³.

ქართველთა ეროვნული ხასიათი და ფსიქოლოგია სამართლებრივ ცნობიერებაში, ილიას აზრით, მშვენიერად გამოვლინდა რუსთაველის ცნობილ აფორიზმში „ქმნა მართლისა სამართლისა სესა ხეულსა შეიქმნს ნედლაღო“. რომელიც ანდაზის სახით ფართოდ გავრცელდა ქართველთა მასობრივ ცნობიერებაში და სენტენციაში „სამართლით მოჭრილი სელი არ მეტკინებაო“. აქედან გაკეთებულია შორსმომავალი და ობიექტური დასკვნა: „ნუთუ ის ხალხი, რომელიც სამართალს ამისთანა სასწაულთ-მოქმედების ძალას აძლევს, რომ ხმელს ხესაც გაანედლებს, ხელს მოსჭრის და არ ატყენსო, — ნუთუ ხალხი, რომელსაც ამისთანა ძალა სამართლისა სწამს, რჯულად აქვს მიღებული და ეგრე ცხადად აღიარებული, — ნუთუ ის ხალხი-მეთქი მოუშზადებელი უნდა იყოს წესიერად აგებულის სამართლის კეთილად წარმართვისათვის!“⁴. ეს შორსმომავალი დასკვნ-

¹ თხზ., ტ. V, გვ. 344.

² თხზ., ტ. V, გვ. 160.

³ თხზ., გვ. 146—147.

⁴ თხზ., ტ. VI, გვ. 34.

სა იყო ქართველთა მიერ საკუთარი სამართალშემოქმედების უფ-
ლება და საჭიროება ორგანოსი საკუთარი კანონდებლობის შესა-
ქმნელად.

ილიას არაერთხელ აღუნიშნავს ეროვნული გრძნობაც, პატრი-
ოტიზმი, მისი მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში. მხოლოდ ერთი
აზრის მოტივით დაეკმაყოფილდებით: „ძლიერია ერი, რაც უნდა
პატარა იყოს, როცა მამულიშვილობა, თავის ქვეყნის სიყვარული
ასე ამხნევეს, ასე ამოქმედებს, როცა უბედურება რამ, განსაცდე-
ლი რამ, გულზე ხელს კი არ აკრებინებს, როგორც იმედგადაწყვე-
ტილს, სასოებადაკარგულს, არამედ იმოდენად ძლიერ აღვიძებს,
ძლიერ მისძრავ-მოსძრავს, რამდენადაც ძლიერია თვით მის თავზე
მოსული უბედურება და განსაცდელი“¹. როგორც ცნობილია, ჩვე-
ნი უდიდესი ეროვნული მოღვაწე არა მარტო აზროვნებით, არა-
მედ პრაქტიკული შემოქმედებითაც ამ გრძნობის გაღრმავება-გა-
ფართოვებისათვის წარმართავდა მთელს თავის ძალისხმევას.

ილიას შეხედულებით ერის ერთ-ერთ მაკონსოლიდირებელ,
შემაკავშირებელ ფაქტორს წარმოადგენდა რელიგია. კერძოდ
„ქრისტეს რჯული ქართველებისათვის მარტო სარწმუნოებითი აღ-
სარება კი არ იყო, იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვიტკირიც
იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთიანებლად და შე-
მოსაკრებად. ერთობა სარწმუნოებისა ერთობას ერისას მოასწავებ-
და“². სწორედ ამიტომ იყო, შენიშნავდა ილია, რომ „ქართველი
ერი ამისათვის უფროთხილდებოდა თავის რჯულს, რომელიც, თავის
შინაგან ღირსებას გარდა, დუღაბობას უწევდა ერთობასა“³. ასევე
ირლანდიის ისტორიის თხრობისას ილია მკვეთრად გამოკვეთავდა
ხოლმე სარწმუნოების მნიშვნელობასაც. ამ ერებისაგან განსხვა-
ვებით, რელიგია, ილიას შეხედულებით, კიდევ უფრო დიდ როლს
ასრულებდა მაკმადიან ერებში, რომელნიც ჩვეულნი იყვნენ რომ
„სახელმწიფო წყობილება, პოლიტიკა, და ერთობ ყველაფერი
ქვეყნიერებაზედ. მარტო სარწმუნოებას დაუმორჩილოს, ქვეშ დაუ-
ყენოს და ანაცვალოს“⁴.

1 ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. VII, გვ. 59—60.

2 თხზ., IV, გვ. 65—66.

3 იქვე, გვ. 66.

4 თხზ., ტ. IX, გვ. 126.

საერთოდაც, ილიას მიხედვით, ისტორიის მსვლელობაში რე-
ლიგიის როლი ყოველთვის ერთნაირი როლი იყო. ერის ისტორიის
დასაწყისში ამ ფაქტორის მაკონსოლიდირებელი მნიშვნელობა გა-
ცილებით მეტი იყო. ქართველობის ერად ჩამოყალიბების პერიო-
დის მიმართ იგი შენიშნავდა: „დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა
ელემენტი მაშინ შემძლებელ არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბა-
შიდან სასურველი ერთობა დაეღვინა“¹. მაგრამ შემდეგში ვითარე-
ბა ამ მხრივ შეიცვალა. მაგალითად, რეფორმაციის ხანიდან მოყო-
ლებული, დასაველთეფრობელი ერების რელიგიურ ცნობ-ერებაში
გათიშვა მოხდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერის ერთობა მაინც
განაგრძობდა მტკიცე არსებობას. ასევე საქართველოს ისტორიაში
აგრესორთა მძლავრობით ქართველობის ნაწილს, როგორც უკვე
აღვნიშნავდით, თავს მოეხვია უცხო, მაკმადიანური რელიგია. მაგ-
რამ გასული საუკუნის 60—70-იან წლებიდან ასე თუ ისე ფეხზე
დამდგარი ქართველობისათვის ეს გათიშულობა იმდენად საშიში
აღარ იყო. ამიერიდან, ილიას ობტიმისტური განცხადებით, „სარწმუ-
ნოების სხვადასხვაობა ჩვენ არ გვაშინებს“².

ილიას შენიშნული ჰქონდა კულტურის ერთობის მნიშვნელო-
ბაც, რომელიც გამოხატულება იყო ერის ერთობისა. იგი წერდა:
„უფრო ერის შემთხვევაში ერთობა ენისა მოასწავებს ერთობას
კულტურისას“³. გამოხატულება იგი უმეცებდა იმ ერების მიმართ,
რომლებსაც კი გააჩნიათ საკუთარი კულტურა, მაგრამ ენა სხვა
ხალხებთან ერთად საერთო ჰქონდათ (მაგალითად ინგლისურ ან
ესპანურ ენაზე მოლაპარაკე ერებს). სამწუხაროდ, ილიას ნაზრუ-
ში სათანადოდ არაა გამოილი საკითხი იმის თაობაზე, რელიგია
და კულტურა ერთიან ნიშან-თვისებად უნდა ჩაითვალოს თუ ცალ-
ცალკე ნიშნებად.

ილიას მოსაზრებით, ერის არსებობის ერთ-ერთი ნიშან-თვისება
ტერიტორიაა, როგორც „ღვთაებრივი საუნჯე“. იგი წერდა: „სამი
ღვთაებრივი საუნჯე დაგვრჩა ჩვენ მამა-პაპათაგან: მამული, ენა და
სარწმუნოება“⁴. მის მიერ სხვაგანაც ხაზგასმულია ერისათვის მიწა-

1 თხზ., ტ. IV, გვ. 66.

2 იქვე, გვ. 13.

3 იქვე, გვ. 30.

4 თხზ., ტ. III, გვ. 27.

წყლის მნიშვნელობა.¹ ამიტომაც, როცა რუსეთის იმპერიის დასლა-
დებინტეგრაციის ძლიერი პროცესის დაწყებასთან ერთად საქარ-
თველოს დამოუკიდებლობის იდეა უტოპიიდან რეალურ შესაძლებ-
ლობად იქცა (თუმცა ჯერ ავტონომიის შესაძლებლობის სახით),
ილიამ „პროგრესისტთა ქართულ ეროვნულ-დემოკრატიული პარ-
ტიის პროგრამაში“ ჩაწერა ბათუმის ოლქის, სოხუმისა და ზაქათა-
ლის ოკრუგების ერთიან საქართველოში გაერთიანების, უფრო
სწორად ხელახლა გაერთიანების, აუცილებლობა, როგორც დამოუ-
კიდებლობის გზაზე დამდგარი ქართველობის არსებობის აუცილე-
ბელი პირობა.

ილიას არ გამოჩენია რასობრივი, ანთროპოლოგიური ერთო-
ბის ფაქტორიც. მაგალითად, იგი აღნიშნავდა, რომ ქართველები
„ერთხორციანი“ არიან.² კიდევ მეტი. ერის აღნიშნულმა ნიშან-თვის-
ებამ თავი იჩინა, ერის ილიასეულ დეფინიციაში — „ერი, რო-
გორც კრებული ისტორიით შედგენილი — ერთ-სულ და ერთ-
ხორც მკვიდრთა“.³

როდის და როგორ წარმოიქმნა ერი? ილიას ნააზრევში ამაზე-
დაც ვბოლობთ პასუხს. ერთი მხრივ, ეს ფენომენი უშორეს ის-
ტორიულ წარსულში წარმოიშვა, ჯერ კიდევ ველურობის
ეპოქაში.⁴ მაგრამ სხვაგან ერის წარმოშობის დრო უფრო აქვს
არის გადმოტანილი. ილია წერდა: „თავდაპირველი შემოქმედი
ეროვნებისა და ერის სიმდიდრისა მარტო გუთანი და მიწა ყოფი-
ლა“⁵; „სხვა ყოველივე ფუჭია და წარმავალი, ვერც ერის ვინაო-
ბას დაედება საძირკველად, და ვერც ერთი ჯიშის, ერთი სისხლისა
და ხორცის ადამიანთ თავს ერთად მოუყრის და ვერც ერთად შექქ-
ნის“⁶. როგორც ვხედავთ, ილიას ერის წარმოშობის მოვლენისათ-
ვის მატერიალური საფუძველიც მოუძებნა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შემდეგ დაეძინო, რომ ილია
ერისათვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებად გულისხმობდა ენის,
ისტორიის და საერთოდ ეროვნული თვითშეგნების, რელიგიის, ტე-
რიტორიის, რასობრივი და ეკონომიკური თანაცხოვრების ერთობას.

¹ თხზ., ტ. IV, გვ. 97.

² თხზ., ტ. VII, გვ. 478.

³ თხზ., ტ. VIII, გვ. 97.

⁴ თხზ., ტ. IV, გვ. 25.

⁵ თხზ., ტ. V, გვ. 176.

⁶ იქვე, გვ. 174.

ეს ერთობა, ჩვენი დიდი მწერლისა და მოაზროვნის თანახმად, ყაფ-
ცა ანდა აბსტრაქცია კი არ არის, არამედ სავსებით რეალური, ეს-
პირიული რამ თვით კლასებად, წოდებებად დიფერენცირებულ სა-
ზოგადოებაშიც კი. შესაბამისად იგი (ეს ერთობა) მეტ-ნაკლებად
გაცნობიერებულია ერის მთელი შემადგენელი წევრების მიერ.
აღნიშნული მითუმეტეს ეხება დაპყრობილ, დამონებულ ერს. აქე-
დან გამომდინარეობს საერთო ეროვნული მიზნის არსებობაც. ილია
დაც კატეტიკურად აცხადებდა: „ვინ იმ ხალხს, რომელმაც არ იცის რის-
თვის ცხოვრობს, რომელიც ხავს იკიდებს ერის დამპალს გუბეში
და არ იცის, რომ გუბეს გარეთ მინდვრებია ამწვანებული და ჰა-
ერი ცხოვრების მიმნიჭებელი, უფრო ვინ იმ საზოგადოებას, რო-
მელმაც არამც თუ ეს, ისიც არ იცის, რომ უნდა ცხოვრობდეს
უთუოდ რისთვისამე!“¹ ამ ილიასეულ იერემიადამი უპირველესად
სოციალურად და კულტურულად ჩამორჩენილი და ეროვნულად და-
ჩაგრული ქართველი ერი იგულისხმებოდა. იგი კითხვას ასე სვამდა
და პასუხობდა: „ჩვენმა საზოგადოებამ რომ თითონვე იცოდეს ამის
პასუხის გაცემა, ხომ ჭრიანტელი აღარ იქნებოდა, არამედ იქნებო-
და გონიერი მწყობრი, რომელმაც იცის, რისთვის არის, ე. ი. ერთი
აზრი აქვს თვალწინ, ერთი საგანი, ერთი იდეალი, რომლის მისაწვ-
დომელად საზოგადოდ იბრძვიან“² აღნიშნულ კონტექსტში სავსე-
ბით გაცხადდება ილიასეული აზრი, რომ „სათითოდ ყველას ერთ-
ნაირი დანიშნულება არა აქვს. სათითოდ ყველას რაიმე დანიშნუ-
ლება კი უსათუოდ აქვს“.³

ილია სასტიკად აკრიტიკებდა დრეპერის იმხანად ჭარბოდ
გავრცელებულ თვალსაზრისს. რომლის მიხედვითაც ერი, ერთეუ-
ლი ადამიანისდარად, გადის ბავშვობის, ყრბობის, სიჭაბუკის, დავაჟ-
კაცებისა და სიბერის ასაკებს, რომლებიც აუცილებლად სიკვდილით
მთავრდება. ამ თვალსაზრისის იგი „უკვე დაძველებულ და ბევრთა-
გან გამტყუნებულ აზრად“ თვლიდა. ამ ყაიდისა და ფასეულობისად
მიიჩნევდა ჩვენი დიდი მოაზროვნე სლავოფილთა მოძღვრებასაც.
„ან რა აზრი აქვს ერის სიბერეს? რას გვიქვიან ერის სიბერე?“ —
კითხულობდა იგი და აქვე პასუხობდა: „სიბერე ერისა არამც თუ
ბუნებრივი მოვლენაა, არამედ თუ არსებობს, წარმოდგენითაც კი

¹ თხზ., ტ. III, გვ. 452.

² იქვე.

³ თხზ., ტ. IV, გვ. 246.

ყოვლად შეუძლებელია“¹. და თუ რომელიმე ერი აღგვიღა ისტორიიდან, ამის მიზეზი, ილიას თანახმად, არის „შინაურ საქმეთა მოუწყობლობა, ურიგობა“ და გარეშე მიზეზი — შემოსევანი.

ერი, ილიას შეხედულებით, უდიდესი ფასეულობაა კაცობრიობის საერთო ცხოვრებაში. იგი აღნიშნავდა: „არ არის ქვეყანაზე იმისთანა ერი, რომელიც, თუ ცოტაოდენად მაინც გონებად მოსულია, ცოტაოდენი ისტორია ჰქონია და კულტურაში ცოტაოდენად ფეხი მოუკიდებია, რათამე გამოსადეგი არ იყოს“². „ამიტომაც — განავრძობდა ილია, — დიდი ცოდვაა ადამიანს, თუნდ ცალკე პატარა ერს, ნიჭი შეუყრა, შეუბოჭო, სიკეთის დონე შეუხუთო“³. უფრო კონკრეტულად ჩვენი ერის შესახებ ილიამ აღნიშნული აზრი ასეთი მხატვრული ფორმით გადმოსცა: „ძლიერია და მტკიცე მუხა, ფართოდ ფოთოლგაშლილი, თავ-კარავიანი, ამტანი ყოველგვარის ქართველისა, მაგრამ განა რას დაუშლის მის ძლიერებას, რომ მის მახლობლად პატარა იაცა ჰყვოდეს. ჩვენი ქვეყანა პატარაა, მაგრამ ტურფაა, როგორც ია, როგორც გაზაფხულის ყვავილი და ჩვენი ნატვრა მხოლოდ ის არის, რომ იცოცხლოს დიდის მუხის მახლობლად უვნებლად, თავისუფლად“⁴. ილიასეული აზრი კიდევ უფრო აქტუალურია დღევანდელი მთავისათვის, დიდი და მცირე ერების ინტენსიური ურთიერთშემოქმედების ეპოქაში.

დ. ილია ქართული ხასიათის შესახებ

„ჩვენი, ქართველების, ხასიათი მართლა აზირებული და მიუწვდომელი რამ არის“.

ილია.

ამ ქვეპარაგრაფში უფრო დაწვრილებით შევჩერდებით ქართული ხასიათის ილიასეულ გაგებაზე.

ჩვეულებრივ, ამ საკითხის გააზრებისას, ჯერდებიან ხოლმე ილიას სატირულ ლექსებს: „ბედნიერი ერი“ და „რა ვაკეთეთ, რას

¹ თბ., ტ. IV, გვ. 20.

² ტ. VII, გვ. 158—159.

³ იქვე, გვ. 159.

⁴ ილია ქავჭავაძის თხზულებანი, ტ. I, შიხ. გედევანიშვილისეული გამოცემა, 1914, გვ. XXI. იხ. გ. ყიფშიძის ბიოგრაფიული ნარკვევი ილიაზე, იქვე. ცნობილია, თუ როგორი მწვავე რეაქცია გამოიწვია ილიას მხრივ გ. მუხრანსკისა და ი. ჯაბაძარის ეროვნულმა ნიპილიზმმა. კერძოდ ქართველი ერის მიმართ.

ვშვრებოდით ანუ საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნისა“, საიდანაც შესაბამისი დასკვნები თავისთავად იგულისხმება. თუნდაც პირველი ლექსის ერთ პასაჟზე შევჩერდეთ:

„ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
ყველა უნჯი,
ყველა მუნჯი,
გულჩვილი და ღმობიერი;
თვალაბმული,
თავაქრული,
პირს ლაგამი ზომიერი;
ყველა ყრუი,
ყველა ცრუი
ჰკვადამჯდარი, გულხმიერი;
მცირე, დიდი,
ყველა ფლიდი,
ცულლუტი და მანკიერი“¹.

ეყრდნობიან აგრეთვე „კაცია-ადამიანს?!“, რომლის მთავარ პერსონაჟებს ქართული ხასიათის ტიპურ გამოვლინებად მიიჩნევენ. მაშინ კითხვა დაისმის: თუ ქართველი ერი იმხანად (ლექსები დაწერილია 1871 წელს) ასეთი მანკიერი თვისებებით ხასიათდებოდა, მოკლებული იყო რაიმე დადებით ნიშან-თვისებას, მაშინ ხომ სულ წასული ყოფილა საქმე და თვითონ ილიას მიზანი — ფეხზე დაყენებინა ქართველობა. მთლად სიზიფეს შრომას დამსგავსებულა. მაგრამ აღნიშნულ ლექსებში აშკარა გაზვიადებაა. იქამინდელი ქართული საზოგადოება, ცხადია, ერთგვაროვანი არ ყოფილა და ყველა ფენა როდი იყო თანაბრად გადაგვარებული. მსგავს დახასიათებას იმსახურებდა ძირითადად თავადაზნაურობა. რომელსაც საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობამ და ფეოდალიზმის სისტემის მოშლამ (ჯერ კიდევ კაპიტალისტური წყობის გაჩენამდე) სოციალური ფუნქცია დაუკარგა. თუ უწინ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა, სამხედრო საქმე და მართლმსაჯულება თავად-აზნაურთა ხელში იყო, 1801 წლიდან, ვიმეორებთ, მათ ეს ფუნქციები დაეკარგა. დარჩა სამი გამოსავალი: უქმად ყოფნა ლუარსაბსა და დარეჯანსავეთ, კარიერის კეთება სამხედრო საქმესა და სამოქალაქო

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, პე-ლე ინგოროყვას რედაქციით, ტ. I, გვ. 83.

ბიუროკრატიაში და აქტიურობა სოფლის მეურნეობის ბურჟუაზიულ ყაიდაზე გარდასაქმნელად (ინგლისელი ჯენტრისა და პრუსიელი იუნკრების მსგავსად). თავადაზნაურობამ ძირითადად პირველი ორი გზა არჩია. აი ამ საფუძველზე და ამგვარ სარბიელზე ჩამოყალიბდა ლუარსაბისა და დარეჯანის ტიპები, ილიასეულ ორ აღნიშნულ ლექსში გაცხადებული უარყოფითი თვისებები.

თავადაზნაურობის ასეთმა გადაგვარებამ, რა თქმა უნდა, გარკვეული დაღი დაასვა მთლიანად ქართველი ერის იერსახეს, კერძოდ გლეხკაცობასაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი მაინც ჯანსაღი რჩებოდა. ამ აზრზე ილია ურყევად იდგა. მოვიგონოთ როგორი ტიპები დახატა ილიამ ჯერ კიდევ აღრინდელ ნაწარმოებებში კაკოს, ზაქროს, გაბროს, ლელთ ლუნის, მოგვიანებით კი ოთარაანთ ქვრივისა და გიორგის სახით. ეს კი წარმოუდგენელია იმ შემთხვევაში, თუ ილია ქართველ გლეხკაცობას „ბედნიერ ერში“ გადმოცემული უარყოფითი თვისებებით წარმოიდგენდა.

ილიას შემოქმედებაში გვხვდება აგრეთვე განზოგადებული ხასიათის მსჯელობა გლეხობის შესახებ. „ოთარაანთ ქვრივი“ არჩილი, თავადაზნაურობისაგან განსხვავებით, გლეხკაცობას ასე ახასიათებს: „ჩვენ რაცა ვართ, ვაკეთებულნი ვართ, ისინი კი — შექმნილნი. ჩვენ დაბლანდულნი ვართ. ისინი კი გვირისტით შეკერილნი, იმ გვირისტით, რომელიც მარტო ბუნებამ იცის და ბუნება — ხომ იცი, რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ — დონდლონი, დუნენი“¹. „იმათი ცოცხალი ნახევარი, ავად თუ კარგად, მაინც მსაქმობს, და ჩვენი კი უქმია. საქმეა სიცოცხლე... ეს არის იმათი კარგი და ამითი გვჯობნიან...“² „ცხოვრება მაინც იმათშია: იქ ჰდულს ძარღვებში მოარული სისხლი, იქა სცემს თითონ სიცოცხლის ძარღვიცა... მამ რა სწნავს ამისთანა კაცურ-კაცს, როგორც გიორგი იყო, ან იმისთანა დედაკაცს, როგორც ოთარაანთ ქვრივა? მაგისთანა პური მარტო იმათს თონეში-ლა ჰცხვება, ჩვენი თონე კ-

¹ ი. ქავთავაძე, თხ., ტ. II, გვ. 315.

² იქვე.

მარტო ჩვენისთანა კუტ-პურს აცხობს“¹. ცოტა ამოგვიანებით სანდალას (ზ. ჭიჭინაძის) კრიტიკისას ილია წერდა: „ნუთუ ჩვენი პატროსანი და ნამუსიანი გლეხობა იგი ხეა, რომელიც ამისთანა ხილს ისხამს! ვაი გლეხის შვილობავ, თუ შენს სისხლ-ზორცს ამისთანა კაცი უჩინია! ჩვენ არ გვჯერა ეს და ღმერთმაც ნუ ჰქმნას“². გლეხკაცობას იგი ასე მიმართავდა: „ბევრს რასმე მოკლებული ხარ, ბევრი რამ წართმეული გქონდა და მარტო ერთი პატროსანი და ნამუსიანი სახელი-ლა შეგჩია“³. არტურ ლაისტი იგონებს: „თქმა არ უნდა, ილია დიდი მეგობარი იყო გლეხობისა, რომელთადმი უანგარო, გადაჭარბებული სიყვარული მას ხშირად ხდიდა გლეხის მიკერძოებულ მეგობრად; ილია თავგამოდებით იცავდა გლეხკაცის ღირსებას“; „საზოგადოდ, ყველა ის მოვლენა, რაც გლეხკაცის დადებით მხარეს მოწმობდა, დიდ სიხარულსა და სიამაყეს ჰგვრიდა (ილიას — გ. ყ.)“⁴.

გაზვიადებაა ილიასეულ მეორე ლექსშიც „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით...“ ერეკლეს გარდაცვალებიდან მოყოლებული ჩვენი ისტორია მთლად ასეთი როდი იყო, როგორც სატირულ ლექსშია გადმოცემული. ამ პერიოდს ავსებს თავადაზნაურობა და გლეხთა გამოსვლები, 1832 წლის გამოსვლა (შეთქმულება) თავადაზნაურობისა, რომლის თაობაზეც ლექსში ვკითხულობთ:

„მერე როცა ამ წვა-დაგვამ
დღენი ჩვენი მოგვაწბილა,

¹ თხ., ტ. II, გვ. 316. „ოთარაანთ ქვრივის“ შესახებ მშვენიერად შენიშნა სამსონ ფირცხალავამ: „ამ მოთხრობაში ილია ჰგვჩვენებს მისწვდა ჩვენი ხალხის სიღრმეს ისე, როგორც არ მისწვდომია არავინ. ამ უბრალო გლეხის ქვრივი პოეტმა აღმოაჩინა ის გარდაუვალი თვისებები, რომლებიც საუბროდ ახასიათებენ როგორც ქართველს გლეხს, ისე მთელს ქართველს ერს. ოთარაანთ ქვრივი პირველი შვილია საქართველოს გავლილი ისტორიისა, სხვანაირი არ შეეძლო წარმოეშვა ჩვენს წარსულს“. იხ. სიტყვა (ს. ფირცხალავა), დღიური — ოთარაანთ ქვრივი, როგორც ენოგრაფიული სახე, „სახალხო გაზეთი“, 1914, 16 III, №1141.

² თხ., ტ. IV, გვ. 196.

³ იქვე, გვ. 197.

⁴ არტურ ლაისტი, საქართველოს გული, 1963, გვ. 21. მოვიგონოთ აგრეთვე იაკობ მანვეტაშვილის სიტყვები: „საზოგადოდ ილიას დიდად მოსწონდა გლეხების დარბაისლობა, ნამუსიანობა, ჰკვიანური, ზრდილობიანი სიტყვა-პასუხი. მეტადრე აკვირვებდა ილიას გლეხების ფილოსოფიური სიმაგრე, გულგანტეხელობა, როდესაც რაიმე უბედურება ეწვეოდათ“. იხ. მისი „მოგონებები“, 1936, გვ. 134.

ტანჯვა ველარ ავიტანეთ,
სინიდისმაც გაგვამხილა, —
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— შერცხვენილნი და დამწვარნი
აქა-იქა ვჩურჩულვდით.

მერე, როცა ეგ ჩურჩული
შეგვიტყვეს, თუ შეგვამცნიეს,
როცა ცხვრისა ფარასავით

მოგვეკრიბეს და შეგვამწყდიეს,
რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
— ფერმიხდილნი ბეზღობაში
ერთმანეთს ვეჭიბრებოდით“.¹

როგორც არ უნდა იყოს, ილიას მიხედვით ამდენი უარყოფითი
თვისება ჩვენი ერისა ისტორიის ცვალებადობამ, კერძოდ სახელ-
მწიფოს დამოუკიდებლობის დაკარგვამ მოიტანა. ამ გარემოებებმა
მნიშვნელოვნად ჩაკლეს ჩვენში გმირული, თავისუფლებისმოყვარუ-
ლი სული, განავითარა მონის ფსიქოლოგია. ლექსში „ქართველის
დედას“ (1858) ილია აღნიშნავდა დამოუკიდებლობისდროინდელ
ქართველობის ისეთ თვისებას, როგორიცაა:

„მამაბაპური
მხნეობა, ხმალი, მკლავი ქველური,
სახელისათვის ამაყი თრთოლა,
მამულის მტერთან მეღგარი ბრძოლა“.²

„აჩრდილში“ ვკითხულობთ:

„შენთა შვილთ გული შენთა შეაკლეს ზედა,
ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს“.³

„იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
(იგულისხმება საქართველო—გ. ყ.)

თითონ სიკვდილსაც ღებინად ჰხადოდნენ.
და თავდადებას მამულისათვის
ერთმანეთს იმში ეცილებოდნენ“.⁴

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. I, გვ. 80.

² იქვე, გვ. 30.

³ იქვე, გვ. 144.

⁴ იქვე, გვ. 146.

იგივენაირი აზრია გადმოცემული მოხუცი მეჩონგურის მიერ
თქმაში „მეფე დიმიტრი თავდადებული“.¹
წინაპართაგან განსხვავებით, ახლანდელი (ილიასდროინდელი)
ქართველობა მოქალაქეობრივი, პატრიოტული შეგნებითა და გრძნო-
ბებით სულ დაჩიავებულა. ამის შესახებ „აჩრდილში“ ვკითხუ-
ლობთ:

„ეხლა რაღა!... გაჭკრნენ ის დღენი,
გაჭკრა იგიცა ძალ-გულოვნება,
და საკვირველი მამათ საქმენი
ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება“.²

კონტრასტი ორ მდგომარეობას შორის „მგზავრის წერილებ-
ში“ ლელთ ლუნეას პირით ასეა გადმოცემული: „აღრდა ერი
ერობდის, გული გულობდის, ვაჟი ვაჟბდის, ქალნი ქალბდის.
აღრდა?! ერთ-ურთს დავეყუდნით, ერთ-ურთს ვიხვეწებდით...
აწინა ერობა დაიშალის, მეძავ-მრუშობაი ჩამოვარდნის, ხარბობაი,
ანგარი გვერვნის, ერთ-სულობაი დავარდნის, მტრობა-ბძარვანი
გაშვრდნის“.³ მოხუცი მეჩონგურე „მეფე დიმიტრი თავდადებულ-
ში“ აცხადებს:

„ეხლა რა ვართ? საწველ ფურად
თავი ჩვენი გადვიტციეთ.
ის სახელი, ის დიდება,
ის ოჯახი დავაქციეთ...
რაც ვყოფილვართ, ის აღარ ვართ,
რაც ვართ, ის ნულარ ვიქნებით...“.⁴

მაგრამ, მიუხედავად ყველაფრისა, ილია მაინც ოპტიმისტურად
უყურებდა მომავალს. იგი ამჩნევდა ტენდენციებს, რაც სასიკეთოდ
წაადგებოდა ქართულ ხასიათს. კერძოდ, მსგავსი ტენდენცია მკლავ-
ნდებოდა ქართველ სტუდენტობაში. ლექსში „ქართველი სტუდენ-
ტების სიმღერა“ (1860) ილია წერდა:

„მამულისა შვილნი ჩვენც ვართ
და მიტომ ვზრდით ჭაბუქს სულსა,
რომ ოდესმე გამოვადგეთ

¹ თხზ., ტ. I, 178—179.

² იქვე, გვ. 147.

³ ტ. II, გვ. 28.

⁴ ტ. I, გვ. 180.

დაობლებულს ჩვენს მამულსა.
მაგრამ ეხლაც საქმით, სიმხნით
სხვას არც ჩვენ დაუუვარდებით;
ბრძოლად რომ მამულმა გვიხმოს,
ეხლაც კი გამოვადგებით“.¹

ლექსში „ჩემო კარგო ქვეყანავ...“ (1872) ძველი და ახალი
თაობის კონტრასტი ასეა წარმოჩენილი:

„თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...“

მათ ახალთ აღვიდგინონ შენ დიდების დღენია“.

„წვრილ-შვილნი წამოგესწრნენ ნაზარდნი, გულმტკიცები,

მათის ზრუნვის საგანი შენ ხარ და შენ იქნები,

არ გიმტყუნებენ შენა, თუკი მათ მიენდები.

მათის ღვაწლით შეგექმნეს სახე ბედით მთენია,

ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია?...“²

ახალი, მებრძოლი ტიპის ქართველების აღზრდაში ილია დიდი
იმედებს ამყარებდა ქართველ დედაზე. ლექსში „ნანა“ (1859) ილია
დედას შვილის მიმართ ასე ათქმევინებს:

„აინთე ცეცხლით გული,

მტერსა დაეცი მხალ,

ან, ვით შვილი ერთგული,

დააკვდი ძაძულს მსხვერპლად!“³

ერთი წლით ადრე დაწერილ ლექსში „ქართველის დედას“ ილია
ქართველ დედას ასე მოძღვრავდა:

„აღზარდე შვილი, მიეც ძალა სულს,
საზრდოდ ხმარობდე ქრისტესა მცნებას, —
შთააგონებდე კაცთა სიყვარულს,
ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას, —
რომ სიკეთისთვის გული უთრთოდეს
და მომავლისთვის ბედთანა ბრძოდეს...“⁴

„ქართველის დედაში“ (პოემაში), რომელიც 1860 წელს არის
დაწერილი, წარმოდგენილია საქართველოს და საერთოდ მთელი
კავკასიის განთავისუფლების მომავალი სურათი, რომელიც (განთავი-
სუფლება) სწორედ ახალი სულისკვებების აღამიანებით უნდა გამ-

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. I, გვ. 64.

² იქვე, გვ. 101.

³ იქვე, გვ. 44.

⁴ იქვე, გვ. 30—31.

ხდარიყო შესაძლებელი და რეალიზებული. ამ გზით მოხდებოდა ქარ-
თველი ერის აღორძინება, ამიერიდახ მის არსებობას საზრისი მიეცე-
მოდა. ამ დღეს ილია, სამწუხაროდ, ვერ მოესწრო. საბედნიეროდ, ვერ
მოესწო დამოუკიდებელი საქართველოს დაღუპვასაც, რის შემდ-
გომაც ქართულ ხასიათში ბევრი რამ კვლავ გადაგვარდა და დაუბ-
რუნდა 1801 წლის შემდგომ მდგომარეობას. დღეს გვმართებს ამ
ხასიათის კრიტიკული ხედვა და არა დითირამბულად წარმოჩენა.
უბრიანია ამის თაობაზე მოვიგონოთ სიტყვები, რომლებიც „კაცია-
ადამიანის?“ ბოლოსიტყვაობაში გვხვდება: „მე თუ შენ მიყვარხარ,
მკითხველო, იმისთვის მიყვარხარ, რომ იმედი მაქვს ეგ გასწორების
(ე. ი. გამოსწორების — გ. ყ.) განზრახვა, დღესა თუ ხვალე, შენში
გაიღვიძებს. ამ იმედს ნუ წაგვართმევ, ნუ იფიქრებ, რომ ამ მო-
თხრობას შენი გაჯავრება უნდა. ამას მართო ის უნდა, რომ შენ
დაგანახვოს — რამოდენადაც შეძლება აქვს — შენი ცული, შენი
ავი, რომ იცოდე, რა გაისწორო. მინამ სარკეში არ ჩაიხედავ, ან
სხვა არ გეტყვის, ხომ ვერ გაიგებ, რომ პირზედ ურიგობა რამ გა-
ტყვია? ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე — თუ გინდა — მთქმელი
ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე“.¹

დასასრულს, ქართველი ერის ხასიათზე ჩვენი დიდი მოაზროვ-
ნისა და ძამულიშვილის შეხედულებას დავაზუსტებთ მემუარისტუ-
ლი ლიტერატურით. არტურ ლაისტი გვამცნობს: „ილიასა და
დავით სარაჯიშვილს შორის მეგობრული განწყობილება მუდამ სუ-
ფევდა: თუმცა ბევრ რამეში ერთმანეთს არ ეთანხმებოდნენ და
ხშირადაც დავობდნენ. სარაჯიშვილს, როგორც მრეწველს, თავდა-
პირველად უნდოდა, რომ ქართველთ შორის ხელოსნობა, მრეწვე-
ლობა, ვაჭრობა და სოფლის მეურნეობა განვითარებულიყო. რად-
გან ყველა ეს ძლიერ ნელა მიიწევდა წინ, ხშირად პესიმიისტურ
გუნებაზე დგებოდა ხოლმე. ამის გამო ილიასა და დავით სარაჯი-
შვილს ხშირად კამათი მოსდიოდათ“.² ამასთან დაკავშირებით უფ-
რო კონკრეტულია ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელიც იგონებდა:
„დავითი, მართალია, კარგი ქართველი იყო და დიდი პატრიოტიც,
მაგრამ ჩვეულებად ჰქონდა ქართველების საზოგადოდ დაწუნება,
მათი ნაკლის გაზვიადება და, პირიქით, სამაგალითოდ ჩვენს მეზობ-

¹ ილია ქავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 222—23.

² არტურ ლაისტი, საქართველოს გული, თბილისი, 1963, გვ. 24—25.

ლებს (იგულისხმება სომხები—გ. ყ.) ასხამდა ხოლმე ქებას. ქართველების მიმართ ძალიან გულგატეხილად მოჰქონდა თავი და თითონ იტყოდა ხოლმე, მე, ბატონებო, პესიმისტი ვარო! ნიკო დოლობერიძე მას დაცინვით «великий пессимист»-ს ეძახდა. რა საგანზედაც არ უნდა ყოფილიყო საუბარი, დავითი მაშინვე მეზობლებს დააყენებდა მაღლა, იტყოდა, რომ ჭკვიანი ცხოვრება იციან, ბედოვლათები და მათხოვრები არ არიან, მუშა და გამრჯელი ხალხია, ყველა საქმეში გვეჯობიან და მომავალიც მათია. ერთხელ, ნამეტანი რომ გადააჭარბა ასეთ ლაპარაკში, ილიას გული მოუვიდა და წამოიძახა: „ამისთანა გავონილა?! ამ ოჯახში ქართველების ძაგების მეტს ვერაფერს გაიგონებ! თუ ერთი-ორი ვილაც აწუხებს და ფულსა სთხოვს, ეს მთელ ხალხზე გადააქვსო!“ აი, მაშინ კი აუწია ხმას ილიამ, მაგრამ — მაინც ცოტა“.¹

დღეს, ქართველთა ასეთი გულგატეხილობა-აპათიის უამს არ გვმართებს ერთი უკიდურესობიდან („რა ძალიან კარგები ვართ ქართველები!“) მეორე უკიდურესობაში გადავეარდეთ („რა ძალიან ცუდები ვყოფილვართ ქართველები?“) და პირველის დამადასტურებელ არგუმენტად ილიას ნააზრევიც მოვიტანოთ. ჭეშმარიტება, როგორც ყოველთვის, ამჯერადაც ორი ურთიერთსაპირისპირო თვალსაზრისს შორისაა და სწორედ ამგვარად იაზრებდა საკითხს ჩვენი დიდი მოაზროვნე და მამულიშვილი.

ა. იაკობ გოგებაშვილის შეხედულებანი ერის შესახებ

დიდი ქართველი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის მიხედვით ერის ნიშან-თვისებები შემდეგნაირად წარმოჩინდება. „ბურჯი ეროვნებისა“-ში ვკითხულობთ: „ჭკითხეთ ჩვენს იღბლიანს მეზობლებს: რა გშურთ ქართველებისაო, და ისინი თქვენ დაგისახელებენ ჯერ გაფურჩქნისს, განვითარებულს ქართულ ენასა და მერე გაერთიანებულს, შეკუმშულს ტერიტორიასა, მიწა-წყალსა“². ამრიგად, იაკობ გოგებაშვილის აზრით, უმთავრესი არის ენა და შემდეგ ტერიტორია (ამავე ნაშრომში სხვაგანაც ხაზგასმულია: „დედა-ენა, ეს ძირითადი ეროვნული ძალა, მთავარი ბურჯი ეროვნებისა“³). სხვა ადგილას დამატებულია ლიტერატურა და „ხალხოსნობა“: „ქველა

¹ ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩული ნაშრომები, ტ. I, თბილისი, 1968 გვ. 271.

² იაკობ გოგებაშვილი, ბურჯი ეროვნებისა, II გამ., ტფილისი, 1903, გვ. 78.

³ იქვე, გვ. 10.

ბატარა ერი, დიდს სახელმწიფოსთან შეერთებული, სცდილობს დაამტკიცოს, რომ იგი ღირსია დაცულ იქნას თავისი ენით, ლიტერატურით, ხალხოსნობით“¹. „ხალხოსნობაში“ ნაგულისხმევია რუსული „национальность“, რაც ალბათ მოცემულ კონტექსტში უნდა ნიშნავდეს ინდივიდის კუთვნილების შეგნებას ამა თუ იმ ერისადმი.

„ბურჯი ეროვნებისა“-ში ხაზგასმულია ისტორიის შესწავლის მნიშვნელობა ეროსათვის. ავტორი წერდა: „ხშირად ამ გამოკვლევას აქვს ადვოკატური, გამოსარჩლებითი ხასიათი; ღირსებანი დიდდებიან, ნაკლულევანებანი მცირდებიან, მაგრამ მას სარჩულად უძევს უწმინდესი გრძნობა — მამულის სიყვარული — და უზენაესი მიზანი — დაცვა თავისის ერის სიცოცხლისა“². ამისაგან განსხვავებით, ზოგიერთი ქართველი (იგულისხმება, მაგალითად, ივანე ჯავახიშვილი და ნიკო მარი) „საარაკო უკუღმართობის გამო ყოველს ღონისძიებასა ხმარობს, რომ ჩვენი წარსულის ყოველი ღირსება დავმალოთ, უარყოთ ყოველივე მისი თავისებურება და ღვაწლი, გავათახსიროთ, დავამცროთ, მიწასთან გავასწოროთ, ამითი გამოვუთხაროთ ძირი ჩვენს აწმდგომსა (ე. ი. აწმყოს — გ. ყ.) და მომავალსა“³. საისტორიო შეგნების დიდი მნიშვნელობა იმაშიც ჩანს, რომ „გაბატონებულნი ერნი სცდილობდნენ დამორჩილებულ ერთათვის დაევიწყებინათ დედა-ენა, სამშობლო, ისტორია, ლიტერატურა და გადაეგვარებინათ“⁴. ამიტომაც დედა-ენისა და მშობლიური ისტორიის შესწავლის უფლებასთან ერთად დამონებული ერები ისტორიის შესწავლის უფლებასაც მოითხოვენ“⁵.

იაკობ გოგებაშვილი მკვეთრად გამოჰყოფდა ეროვნული ხასიათის დიდ მნიშვნელობას, მის განსხვავებულობას სხვადასხვა ერებში (მაგრამ ამაზე ქვემოთ).

კითხვაზე — აუცილებელია თუ არა ჩათვლილ იქნეს სახელმწიფო ერის ერთ-ერთ ნიშან-თვისებად? — იაკობ გოგებაშვილი ასე პასუხობდა: „ძველი ბერძნები ითვლებოდნენ და ითვლებიან სამაგალითო, უნიკიერეს ერად“, თუმცა მათ ვერ შეჰქმნენ ერთიანი

¹ ბურჯი ეროვნებისა, გვ. 43.

² იქვე, გვ. 49.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 55.

⁵ იქვე, გვ. 56.